

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

ТАТАРИН ІГОР ІВАНОВИЧ

УДК 343.296 (043.3)

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ КРИМІНАЛЬНИМ
ПРАВOPУШЕННЯМ, НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ**

Спеціальність: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі кримінального процесу та криміналістики Львівського державного університету внутрішніх справ.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії
правових наук України
НОР Василь Тимофійович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри кримінального процесу
та криміналістики

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент
Басиста Ірина Володимирівна,
Прикарпатський факультет
Національної академії внутрішніх справ,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
та оперативно-розшукової діяльності

кандидат юридичних наук, доцент

Крикунов Олександр Вікторович,
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки,
доцент кафедри кримінального права і процесу

Захист відбудеться «13» січня 2016 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.051.03 у Львівському національному університеті імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Січових Стрільців, 14 (зал засідань юридичного факультету, ауд. Г-409).

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка (79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5).

Автореферат розіслано «11» грудня 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат юридичних наук, доцент

В. О. Семків

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Будь-яке кримінальне правопорушення так чи інакше заподіює шкоду охоронюваному законом суспільним відносинам. З року в рік зростає сума шкоди, завданої злочинами. Так, загальна сума матеріальної (моральної) шкоди, установлені судом за вироками, що набрали законної сили 2012 року становила майже 2,9 млрд. грн., 2013 року – 6,2 млрд. грн., 2014 року – 10,5 млрд. грн. Як показує наведена статистика, заподіяння шкоди злочинною діяльністю та її відшкодування істотно зростає.

Проблеми реалізації прав потерпілої особи (як фізичної, так і юридичної), у тому числі й права на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, ефективність процесуальних механізмів такого відшкодування були предметом дослідження багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, зокрема: С.О. Александрова, Ю.П. Аленіна, Б.Л. Ващук, О.П. Герасимчука, М.І. Гошовського, М.В. Гузели, С.В. Давиденко, В.Г. Даєва, Н.С. Карпова, Х.Р. Кахнич, Л.Д. Кокорєва, Я.О. Клименка, Р.В. Корякіна, О.В. Крикунова, О.П. Кучинської, О.М. Ларіна, В.Т. Нора, С.І. Остапенка, В.Я. Понаріна, І.І. Потеружі, Т.І. Присяжнюка, В.М. Савицького, М.В. Сіроткіна, Л.Д. Удалової, Н.Б. Федорчука, Л.І. Шаповалової й інших.

Для потерпілої від кримінального правопорушення особи важливими є саме реальність та обсяги відшкодування такої шкоди, при цьому обидва критерії прямо залежать від ефективності та своєчасності спрямованих на забезпечення такого відшкодування дій органів досудового розслідування та оперативних підрозділів. Проте, як зазначають науковці, які здійснювали аналіз кримінальних справ у різних регіонах України за попередні роки, в середньому 40% потерпілих не отримують жодного відшкодування завданої їм злочином шкоди, що не узгоджується з нормами, які регламентують відносини у сфері відшкодування шкоди, не лише вітчизняного законодавства, а й міжнародно-правових актів, ратифікованих Верховною Радою України.

Такий стан речей пояснюється не тільки недоліками законодавства, але й недоліками в роботі органів досудового розслідування, починаючи від того, що питання відшкодування шкоди потерпілому відходять у них на другий план (воно вважається другорядним відповідно до проведеного опитування), й закінчуючи елементарними помилками у визначенні особи, яка повинна нести відповідальність за заподіяну шкоду. На практиці ж забезпечення відшкодування потерпілій особі заподіяної шкоди в багатьох випадках складає за своїм характером та обсягом систему не лише кримінальних процесуальних, але й оперативно-розшукових заходів, спрямованих на пошук майна, інших цінностей, за рахунок яких здійснюватиметься відшкодування, доступ до нього, арешт та збереження.

Вищевикладене зумовлює необхідність більш глибокого та повного теоретичного й практичного дослідження проблем забезпечення відшкодування потерпілим заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди не лише органом досудового розслідування, але й за активної участі (залучення) оперативних підрозділів до розшуку майна та інших цінностей винних осіб, формування на цій основі конкретних пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства та практики його застосування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2011-2015 роки, затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 24 вересня 2010 року № 14-10П; Пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010-2014 років, затверджених наказом МВС України від 29 липня 2010 р. № 347; Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю на 2011–2017 рр., затвердженої Указом Президента України від 21 жовтня 2011 р. № 1000/2011; Плану науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Львівського державного університету внутрішніх справ за напрямом «Протидія злочинам, підслідним ОВС: правові, кримінологічні та криміналістичні аспекти» (номер державної реєстрації 0112U007493). Тема дисертації уточнена та перезатверджена Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ (протокол № 4 від 27.11.2013).

Мета й задачі дослідження. Мета роботи полягає у визначенні та вивченні актуальних питань вдосконалення діяльності органів досудового розслідування для підвищення її результативності у забезпеченні на досудовому розслідуванні відшкодування потерпілим шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням; у розробці науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій, спрямованих на вдосконалення чинного законодавства та слідчої практики щодо такого відшкодування.

Для реалізації цієї мети визначено такі задачі:

- вивчити і узагальнити наукові дослідження зазначеної проблеми в Україні, в іноземних державах та на міжнародному рівні;
- проаналізувати чинні нормативно-правові акти, що регулюють взаємодію слідчого з оперативними підрозділами щодо забезпечення відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди;
- виявити проблемні питання, що виникають у практиці щодо реалізації загального завдання відшкодування шкоди;

- дослідити на основі узагальнення кримінальних справ (проваджень) причини недоліків у роботі органів досудового розслідування та оперативних підрозділів із забезпечення відшкодування шкоди потерпілим особам;

- розробити і внести пропозиції та рекомендації щодо удосконалення процесуальних дій та заходів для підвищення ефективності забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, та надання допомоги слідчому.

Об'єктом дослідження виступають правовідносини, що виникають у кримінальному провадженні щодо забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Предметом дослідження є забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, на досудовому розслідуванні.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження стала теорія пізнання правових явищ. Враховуючи специфіку теми, мету і задачі дослідження, в дисертації застосовувалися такі методи: *діалектичний метод* (для аналізу інституту забезпечення відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди потерпілим особам як елемента процесуальної системи, що постійно розвивається, з'ясування його сутності, встановити взаємозв'язки з іншими проблемами та явищами) (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2, 3.1); *метод комплексного підходу* (для аналізу правових джерел, присвячених досліджуваній проблемі) (підрозділи 1.1, 2.1, 3.2); *формально-логічний метод* дослідження (для визначення поняття та форм відшкодування шкоди у кримінальному провадженні) (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2); *порівняльно-правовий метод* (для аналізу норм чинного КПК України у порівнянні з нормами КПК 1960 р., а також нормами кримінального процесуального законодавства інших держав; для аналізу інших поглядів, висловлених у теорії і практиці, щодо забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, що становить той теоретичний зріз, під кутом якого стане можливим вироблення рекомендацій щодо вдосконалення вітчизняного чинного законодавства) (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 3.3); *формально-юридичний метод* (для розуміння сутності та тлумачення окремих правових норм щодо здійснення забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням; для формулювання дефініцій і висновків) (підрозділи 1.1, 3.1); *метод юридичного аналізу* (для вивчення та аналізу чинних вітчизняних і зарубіжних нормативно-правових актів, що визначають принципи діяльності ОВС України) (підрозділи 1.2, 3.1, 3.2, 3.3).

За допомогою *соціологічного* (анкетування, опитування, інтерв'ювання) та *статистичного методу* виявлено стан та недоліки слідчої практики щодо забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, та запропоновано шляхи їх подолання (підрозділи 1.1, 3.3).

Емпіричну базу склали матеріали вивчення понад 200 кримінальних справ (проваджень) за 2010-2014 роки, розглянутих, вирішених судами Львівської області. Крім цього проведено інтерв'ювання 96 слідчих.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що це дисертаційне дослідження є першою за роки незалежності України та після прийняття нового КПК України спробою здійснити теоретико-правовий аналіз діяльності органів досудового розслідування та оперативних підрозділів, спрямованої на забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням. У ході дослідження:

уперше:

- на основі нового Кримінального процесуального кодексу України дано авторську дефініцію шкоди, яка може бути завдана кримінальним правопорушенням; під такою шкодою пропонується розуміти зменшення або знищення майнових/приниження особистих немайнових благ потерпілої від кримінального правопорушення особи. Ця шкода заподіюється безпосередньо майну потерпілого шляхом викрадення, втрати, пошкодження або його знищення, особистим благам особи – пониження її честі і гідності та ділової репутації;

- запропоновано новий підхід до формування низки традиційних завдань, пов'язаних із забезпеченням відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Складовими елементами системи удосконалення вказаної діяльності мають бути: удосконалення освітнього рівня працівників правоохоронних органів, а також вирішення проблеми їх кадрового забезпечення; впровадження досягнень науки і техніки, використання нетрадиційних засобів розшуку майна, інших цінностей (поліграфа, гіпнозу);

- виявлено основні групи процесуальних та криміналістичних, зокрема тактичних, недоліків, що зустрічаються у слідчій практиці щодо забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, пов'язаних з заявленням цивільного позову у кримінальному провадженні, визначенні його обсягу, часу заявлення, а також проведення відповідних заходів з метою виявлення та збереження майна, на яке накладено арешт;

удосконалено:

- поняття цивільного позову про відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди у кримінальному провадженні як вимоги потерпілої особи, яка зазнала майнової/моральної шкоди від кримінального правопорушення, її повноважного представника або в її інтересах прокурора до підозрюваного/обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть майнову відповідальність за його дії, про відшкодування цієї шкоди; ця вимога заявлена під час досудового розслідування слідчому, прокурору або судді (суду) до початку судового розгляду, може бути уточнена в його процесі та має вирішуватись судом разом із кримінальним провадженням;

- поняття «майнова шкода» як шкода, заподіяна кримінальним правопорушенням безпосередньо майну потерпілого шляхом викрадення, втрати, пошкодження або знищення, до складу якої входить як пряма шкода, викликана будь-яким із зазначених способів, так і грошові витрати на відновлення здоров'я, а в разі смерті особи – на поховання і утримання непрацездатних членів сім'ї;

- поняття «супутній майновий збиток» як шкода, що завдається власникові майна (потерпілому) під час підготовки до вчинення кримінального правопорушення, проникнення для його вчинення та в результаті приховування слідів правопорушення тощо;

- структуру типових тактичних операцій, спрямованих на забезпечення відшкодування шкоди, зокрема за рахунок тактичної операції «Встановлення характеру і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням»;

- процесуальні норми, які б визначали порядок добровільного відшкодування підозрюваним/обвинуваченим завданої потерпілому майнової та/або моральної шкоди;

набули подальшого розвитку:

- поняття «забезпечення відшкодування шкоди завданої кримінальним правопорушенням», під яким необхідно розуміти комплекс дій процесуального, оперативно-розшукового та організаційного характеру, спрямованих на розшук, виявлення і арешт майна (майнових прав), інших цінностей з метою забезпечення заявленого у кримінальному провадженні цивільного позову, а також можливої їх конфіскації;

- класифікація майнової шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням. Запропоновано класифікувати її на основну і додаткову;

- форми взаємодії між органами досудового розслідування і оперативними підрозділами щодо забезпечення відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони сприятимуть подальшому розвитку науки кримінального процесуального права, розширяючи і поглиблюючи наукові підходи і положення щодо забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Сформульовані положення, висновки та пропозиції можуть бути використані: *в правотворчій діяльності* (для внесення змін і доповнень до Кримінального процесуального кодексу України); *у науково-дослідній діяльності* (як основа для подальшого розроблення засобів забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням); *в практичній діяльності* (використовуються у діяльності органів досудового розслідування слідчого управління Головного управління Національної поліції України у Львівській області, для забезпечення в процесі досудового розслідування відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням)

(акт впровадження від 08.11.2015); *в освітньому процесі* (результати дослідження використовують під час викладання навчальних дисциплін «Кримінальний процес» та «Методика розслідування окремих видів злочинів» у Львівському державному університеті внутрішніх справ) (акт впровадження № 36 від 05.10.2015).

Апробація результатів дисертації. Дисертація підготовлена на кафедрі кримінального процесу та криміналістики Львівського державного університету внутрішніх справ.

Основні положення дисертації неодноразово обговорювались на всеукраїнських та міжнародних конференціях та опубліковані у вигляді тез (див. пп. 6-13 списку опублікованих праць за темою дисертації, с. 15-16 автореферату).

Публікації. Основні положення і висновки дисертації опубліковані у тринадцяти працях, з яких чотири – у виданнях, що визначені як фахові з юридичних наук, та одна – у зарубіжному періодичному виданні, а також у восьми тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації зумовлена поставленою метою, задачами дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, які містять сім підрозділів, висновків, додатків, списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації складає 223 сторінки, додатки на 13 сторінках, список використаних джерел на 27 сторінках і включає в себе 265 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт та предмет дослідження, його мету та задачі, сформульовано наукову новизну отриманих результатів, розкрито методологію дисертаційного дослідження, охарактеризовано його практичне значення, висвітлено рівень апробації результатів дослідження та структуру роботи.

Розділ 1 «Теоретичні основи дослідження відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням» складається з двох підрозділів і присвячений дослідженню загальних питань кримінального процесуального інституту забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням.

У підрозділі 1.1. *«Поняття та види шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням»* досліджено види шкоди, поняття шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, доктринальні підходи до його розуміння та запропоновано авторське його визначення

З огляду на те, що для потерпілої особи відшкодування шкоди (усіх її видів) є головним інтересом у кримінальному провадженні, зроблено висновок про логічність і необхідність встановлення процедури із забезпечення реалізації цього інтересу, як і відповідного його права, саме в межах кримінальної процесуальної діяльності.

Дослідження думок і позицій учених щодо поняття відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (злочином), дозволило констатувати, що це поняття пов'язується авторами переважно з процесуальною діяльністю компетентних державних органів і посадових осіб, спрямованою на відновлення матеріальних благ потерпілого. При цьому залишилася поза увагою роль та значення оперативно-розшукової діяльності для забезпечення такого відшкодування.

У підрозділі 1.2. *«Нормативно-правове регулювання відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням»* досліджується питання законодавчого закріплення правового статусу потерпілої від кримінального правопорушення особи, гарантій реалізації нею своїх прав і законних інтересів, зокрема права на відшкодування завданої їй шкоди, в нормах міжнародного, іноземного та вітчизняного права.

Відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, у міжнародному праві здійснюється у формі реституції та компенсації в результаті реалізації права на пред'явлення цивільного позову і права соціальної допомоги.

Окремі положення забезпечення права потерпілого на відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, сформульовано в Конституції України, нормах КПК України, що визначають форми такого відшкодування: цивільний позов у кримінальному провадженні, кримінально-правову реституцію (яка як окрема норма не виділена), добровільне відшкодування завданої кримінальним правопорушення шкоди, відшкодування за рахунок Державного бюджету України (в перспективі).

Розділ 2 «Реалізація права на відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, на досудовому розслідуванні» складається з двох підрозділів. У ньому досліджуються норми чинного кримінального процесуального, кримінального та цивільного законодавства стосовно забезпечення реалізації прав потерпілої особи на відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, на досудовому розслідуванні.

У підрозділі 2.1. *«Цивільний позов як форма реалізації права на відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням»* розглядаються проблемні питання, що виникають на досудовому розслідуванні під час подання цивільного позову, зокрема порядку заявлення цивільного позову. При цьому визначено, що цей порядок не передбачає права цивільного позивача в ході досудового розслідування уточнювати розмір позовних вимог; не чітко визначено момент подання цивільного позову.

Попри досить довгу історію виникнення та розвитку інституту цивільного позову у кримінальному провадженні, його поняття залишається не закріпленим на законодавчому рівні. На підставі узагальнення різних доктринальних підходів щодо поняття цивільного позову у

кримінальному провадженні та з урахуванням нормативного врегулювання цього інституту КПК України, запропоновано розширене визначення цього поняття (див. с. 4 автореферату)

У підрозділі 2.1. «Інші форми забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням» розглядається проблема реалізації кримінально-правової реституції та добровільного відшкодування шкоди підозрюваним, а також особами, які в силу закону несуть за нього відповідальність за заподіяну шкоду.

Кримінально-правова реституція визначається як діяльність уповноважених органів, які здійснюють кримінальне провадження, спрямована на відновлення порушеного кримінальним правопорушенням майнового становища фізичної або юридичної особи, шляхом повернення їй неправомірно відчуженого майна – речових доказів, безпосередньо втрачених нею внаслідок кримінального правопорушення, а в разі потреби й шляхом повернення таких самих речей або сплати їх вартості, яке проводиться з ініціативи цих органів та безпосередньо ними на прохання та письмову заяву потерпілої особи.

Обґрунтовується необхідність законодавчого врегулювання кримінально-процесуальної реституції як окремої форми відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди та порядку її здійснення.

Важливе значення та високу ефективність в кримінальному провадженні має така форма відшкодування шкоди, як добровільне її відшкодування підозрюваним/обвинуваченим або за їх згодою іншими фізичними чи юридичними особами приватного права. Проте неналежне врегулювання її в КПК України є однією з перешкод до застосування на практиці. Запропоновано доповнити ст. 127 КПК України ч. 4 такого змісту: «Підозрюваний, обвинувачений, а також за його згодою інша фізична чи юридична особа приватного права мають право добровільно внести на депозитний рахунок органу досудового розслідування чи суду кошти для забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням».

Розділ 3 «Способи забезпечення відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди» складається з трьох підрозділів. У ньому зосереджено увагу на кримінальних процесуальних способах забезпечення відшкодування шкоди потерпілим, а також на недоліках реалізації цього завдання.

У підрозділі 3.1. «Кримінальні процесуальні засоби забезпечення відшкодування шкоди» розглянуто способи виявлення майна, а також гласні та негласні слідчі (розшукові) дії у цьому напрямі.

Вдосконалення тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій з урахуванням спрямованості на визначення розміру шкоди, що виникла в результаті протиправних дій, є нагальною необхідністю. В процесі дослідження забезпечення

відшкодування шкоди під час досудового розслідування, виявлено ряд недоліків, виявлених для забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням. Недоліки у цьому плані можна класифікувати на: кримінально-процесуальні і криміналістичні.

У підрозділі 3.2. «Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами для виконання завдань, пов'язаних з відшкодуванням шкоди» зосереджено увагу на спільній, узгодженій діяльності слідчого та оперативних підрозділів.

Однією з організаційно-тактичних форм взаємодії слідчого та оперативного підрозділу у контексті досліджуваної тематики є комплексна тактична операція «Забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням». Суть тактичних операцій, пов'язаних з кримінальними правопорушеннями, якими завдана шкода, полягає в комплексі слідчих (розшукових) та оперативно-розшукових дій, що проводяться одночасно або в близькій послідовності, в яких оперативно-розшукові дії відіграють домінуючу роль.

Для вдосконалення взаємодії слідчих й оперативних підрозділів у напрямі забезпечення відшкодування шкоди потерпілим особам слід доповнити КПК України статтею у такій редакції: «Слідчий та оперативний підрозділ з метою забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, зобов'язані взаємодіяти у напрямі розшуку майнових цінностей, рухомого та нерухомого майна, для забезпечення цивільного позову. Організація взаємодії з оперативними підрозділами щодо оперативного розшуку грошових коштів та майна для відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, покладається на слідчого. Він визначає конкретні форми і напрями взаємодії процесуального та організаційно-тактичного характеру».

У підрозділі 3.3. «Удосконалення діяльності оперативного підрозділу для підвищення ефективності відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди та надання допомоги слідчому» аналізуються недоліки в роботі оперативних підрозділів та їх причини.

Аналіз виявлених у процесі цього дослідження проблем та недоліків у діяльності органів досудового розслідування, спрямованій на забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, спонукає до вироблення комплексного підходу щодо удосконалення організаційної, пошуково-пізнавальної діяльності слідчого та оперативних підрозділів, що в кінцевому результаті має сприяти підвищенню ефективності діяльності щодо захисту прав і законних інтересів від кримінального правопорушення осіб.

Для цього необхідно: ширше використовувати інформаційні ресурси глобальної мережі Інтернет; підвищення освітнього рівня працівників; впровадження у практичну діяльність новітніх технічних засобів; використання нетрадиційних засобів розшуку; узагальнення та поширення позитивного досвіду.

ВИСНОВКИ

У ході дисертаційного дослідження було проаналізовано правовий механізм, способи забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням за законодавством України та законодавством іноземних держав, визначено недоліки та прогалини в роботі органів досудового розслідування та оперативних підрозділів, а також чинного законодавства стосовно такого забезпечення. За результатами дослідження зроблено такі висновки.

1. З урахуванням чинного законодавства, підходів науковців під шкодою, заподіяною кримінальним правопорушенням, слід розуміти зменшення або знищення майнових/приниження особистих немайнових благ потерпілої від кримінального правопорушення особи. Характер та ступінь шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, враховуються та впливають на застосування конкретних видів кримінальної відповідальності.

2. Майнова шкода, спричинена насамперед корисливими кримінальними правопорушеннями – це шкода, заподіяна кримінальним правопорушенням безпосередньо майну потерпілого шляхом викрадення, втрати, пошкодження або знищення, до складу якої входить як пряма шкода, викликана будь-яким із зазначених способів, так і грошові витрати на відновлення здоров'я, а в разі смерті особи – на поховання і утримання непрацездатних членів сім'ї.

3. В результаті корисливого кримінального правопорушення можуть бути завдані основна і додаткова майнова шкода (збитки). Основна шкода утворюється від дій, спрямованих на заволодіння чужим майном. Додаткову ж майнову шкоду за часом утворення необхідно диференціювати на реальну (актуальну) і потенційну (перспективну). Реальна шкода утворюється в момент викрадення, від дій, спрямованих на знищення предметів, обстановки місця події тощо. Потенційна шкода може проявлятися в майбутньому внаслідок недоотриманих доходів (упущеної вигоди).

4. Готування до вчинення корисливого кримінального правопорушення може супроводжуватися спричиненням супутньої шкоди. При замаху на вчинення корисливого кримінального правопорушення – супутньої і основної шкоди. До складу шкідливих наслідків закінченого кримінального правопорушення додатково може входити упущена вигода (неодержані доходи).

5. Цивільний позов про відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди у кримінальному провадженні – це вимога потерпілої особи, яка зазнала майнової/моральної шкоди від кримінального правопорушення, її повноважного представника або в її інтересах прокурора до підозрюваного/обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть майнову відповідальність за його

дії, про відшкодування цієї шкоди; ця вимога заявлена під час досудового розслідування слідчому, прокурору або судді (суду) до початку судового розгляду, може бути уточнена в його процесі та має вирішуватись судом разом із кримінальним провадженням;

6. У порядку кримінального провадження, зазвичай, відшкодовується тільки реальна шкода (збиток), заподіяна кримінальним правопорушенням, тобто пряма шкода (збитки). Для усунення цих недоліків є доцільним у межах позовного провадження про відшкодування у кримінальному провадженні заподіяної шкоди в її розмір (предмет позову) включити ще й упущену вигоду за умови її доведення.

7. На стадії досудового розслідування основними формами (способами) реалізації права потерпілих осіб на відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, є цивільний позов, кримінально-правова реституція та добровільне відшкодування винним завданої шкоди.

8. Під забезпеченням відшкодування шкоди потерпілим від кримінального правопорушення на стадії досудового розслідування необхідно розуміти: процесуальну діяльність прокурорів, слідчих та за їх дорученням процесуальну та оперативно-розшукову діяльність оперативних підрозділів, спрямовану на вжиття необхідних заходів для розшуку, виявлення майна та інших цінностей та порушення клопотання перед слідчим суддею про накладення арешту на таке майно з метою забезпечення заявленого в кримінальному провадженні цивільного позову.

9. Необхідними заходами щодо забезпечення цивільного позову на стадії досудового розслідування кримінальних проваджень мають бути:

- а) правильне визначення обсягу та розміру шкоди, заподіяної потерпілій особі;
- б) розшук, виявлення та повернення викраденого майна, що збереглось у натурі;
- в) виявлення знищеного чи пошкодженого майна та забезпечення повернення втраченого майна в натурі або його грошового еквіваленту в повному обсязі;
- г) забезпечення повного відшкодування потерпілому вартості викраденого майна у разі неможливості його повернення;
- г) забезпечення відшкодування іншої шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням;
- д) накладення арешту на майно, інші цінності з метою відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням;
- е) збереження майна та інших цінностей, необхідних для виконання судового рішення у випадку задоволення позову про відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням.

10. У структуру тактичних дій, спрямованих на забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, входять такі взаємопов'язані та взаємозалежні

тактичні операції: 1) «Встановлення характеру і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням»; 2) «Розшук викраденого майна»; 3) «Ідентифікація та вилучення викраденого майна»; 4) «Встановлення осіб, які несуть майнову відповідальність за спричинену шкоду, та залучення їх до кримінального провадження як цивільних відповідачів»; 5) «Розшук, виявлення майна, що підлягає арешту, та звернення з клопотанням до слідчого судді з метою накладення на таке майно арешту»; 6) «Збереження арештованого майна». Своєю чергою, кожна зазначена тактична операція складається з відповідного комплексу слідчих та інших розшукових дій, спрямованих на вирішення відповідного завдання слідства.

11. Під час реалізації тактичної операції «Встановлення характеру і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням», необхідно враховувати такі обставини: 1) розмір шкоди, заподіяної розкраданням чужого майна, органами досудового розслідування встановлюється протягом всього досудового розслідування; 2) визначення розміру майнової шкоди завжди вимагає використання спеціальних знань; 3) до дослідчих методів встановлення майнової шкоди від розкрадання належать такі форми використання спеціальних знань обізнаних осіб як ревізія, інвентаризація та аудиторська перевірка; 4) основним методом встановлення викраденого є проведення судово-бухгалтерської експертизи, проведення ревізії; 5) під час встановлення розміру майнової шкоди як додаткові методи слід використовувати спеціальні знання інших експертів – товарознавців, техніків і технологів.

12. Тактична операція «Ідентифікація та вилучення викраденого майна» передбачає такі дії: 1) огляд виявлених викрадених речей; 2) пред'явлення їх для впізнання потерпілій особі; 3) призначення та проведення необхідних експертиз.

13. Реалізація тактичної операції «Розшук, виявлення майна, що підлягає арешту, та накладення арешту на це майно», яка є найвагомішою для забезпечення відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди, пов'язана з послідовним застосуванням методів, що належать до різних видів діяльності, а саме: 1) організаційної (організація та здійснення взаємодії слідчого з іншими учасниками досліджуваної діяльності); 2) пізнавальної (встановлення виду і розміру шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням); 3) пошукової (розшук майна); 4) засвідчувальної (фіксація загальних і окремих (спеціальних) ознак викраденого майна в протоколах огляду місця події, обшуку тощо); 5) ідентифікаційної (ідентифікація викраденого майна); 6) управлінської (подолання протидії підозрюваного і обвинуваченого діяльності щодо забезпечення відшкодування шкоди потерпілому, заподіяної кримінальним правопорушенням); 7) правозабезпечуючої (забезпечення права потерпілого на відшкодування заподіяної йому розкраданням майнової шкоди шляхом заявлення клопотання слідчому судді про накладення

арешту на майно обвинуваченого чи осіб, які несуть майнову відповідальність за заподіяну шкоду).

14. У дисертаційному дослідженні, обґрунтовано доцільність внесення до чинного КПК України таких доповнень:

Доповнити ст.128 КПК України частиною 8 такого змісту: За неналежне виконання слідчим обов'язку щодо забезпечення цивільного позову у кримінальних провадженнях, де потерпілими особами (цивільними позивачами) визнано інвалідів, ветеранів війни і праці, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, інших громадян, які належать до категорії соціально незахищених осіб, слідчий несе встановлену законом відповідальність.

Доповнити КПК України статтею 127-1 Порядок добровільного відшкодування такого змісту:

Ч. 1. Слідчий, прокурор зобов'язані поінформувати підозрюваного, обвинуваченого про їхнє право на добровільне відшкодування шкоди, завданої потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, та його наслідки, про що скласти відповідний протокол.

Ч. 2. Якщо після роз'яснення права на відшкодування (компенсацію) завданої кримінальним правопорушенням шкоди потерпілій особі, підозрюваний зробить заяву про свій намір в добровільному порядку відшкодувати (компенсувати) таку шкоду, слідчий, прокурор зобов'язані вжити заходів для забезпечення добровільного відшкодування шкоди. Такі ж заходи мають ними вчинятися і у випадку, коли винний сам, без відповідних роз'яснень, звернеться до органу досудового розслідування із аналогічною заявою.

Ч. 3. У випадку добровільного відшкодування (компенсації) потерпілому завданої майнової та/або моральної шкоди слідчий, прокурор складає відповідний протокол, до якого додаються документи, що засвідчують цей факт.

Частини 2 і 5 ст. 128 КПК України доповнити положеннями такого змісту:

Ч. 2. Цивільний позов в кримінальному провадженні про відшкодування шкоди, завданої потерпілому, пред'являється ним в усній чи письмовій формі. У разі пред'явлення позову в усній формі орган, що веде провадження, складає відповідний протокол.

Цивільний позов у кримінальному провадженні про відшкодування шкоди, завданої юридичній особі, пред'являється в письмовій формі.

Доповнити КПК статтю 128-1, яку викласти у такій редакції: Слідчий, прокурор та відповідний оперативний підрозділ за їх дорученням з метою забезпечення відшкодування потерпілому шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, зобов'язані вживати заходів для розшуку майнових цінностей, рухомого та нерухомого майна, яке може бути предметом забезпечення цивільного позову.

Доповнити ч. 1 ст. 168 КПК України, зокрема положення «Факт передання тимчасово вилученого майна засвідчується протоколом» продовжити словами: «який має бути підписаний уповноваженою службовою особою та понятими, а у випадку їх відсутності – представником житлової установи або організації за місцем знаходження житла чи іншого володіння».

Частина 3 ст. 168 КПК України після слів «...обшуку і тимчасового вилучення майна або негайно після їх здійснення зобов'язана скласти відповідний протокол» продовжити словами: «у якому навести детальний опис майна, що вилучається». Доповнити цю частину новими абзацами такого змісту: Протокол з описом майна, що тимчасово вилучається, складається як самою уповноваженою службовою особою, так і за її дорученням іншою службовою особою, що брала участь у проведенні затримання, обшуку і тимчасового вилучення майна.

Протокол з описом тимчасово вилученого майна підписується уповноваженою службовою особою, що проводила обшук і тимчасове вилучення майна, іншою уповноваженою службовою особою, яка виконувала доручення уповноваженої службової особи, понятими, які засвідчують відповідність тимчасово вилученого майна його опису. У випадку відсутності понять може підписуватися залученим представником житлової установи або організації.

15. Для удосконалення організаційної, пошуково-пізнавальної діяльності слідчого та оперативних підрозділів із забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, необхідно застосувати комплексний підхід. Його елементами мають бути:

- підвищення освітнього рівня працівників;
- розв'язання проблеми кадрового забезпечення;
- суттєве підвищення рівня інформаційного забезпечення;
- впровадження досягнень науки і техніки;
- поступове впровадження нетрадиційних засобів розшуку;
- створення у слідчо-оперативних підрозділах окремої посади, у посадовій інструкції якої буде вказана діяльність, спрямована на відшкодування шкоди потерпілим від кримінального правопорушення;
- удосконалення організаційно-тактичних форм і методів розшуку.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях:

1. Татарин І. І. Поняття цивільного позову та позовні вимоги у кримінальному процесі / І. І. Татарин // Науково аналітичний журнал «Митна справа». – Ч. 2. – Кн. 2. – 1/2012. – С. 117–122.

2. Татарин І. І. Проблеми забезпечення відшкодування матеріальної шкоди потерпілим від злочину на стадії досудового слідства / І. І. Татарин // Вісник Львівського університету : Сер. : Юридична. – 01/2012. – Вип. 55. – С. 321–330.

3. Татарин І. І. Відшкодування заподіяної злочином шкоди у кримінальному процесі: Європейські стандарти і правотворча практика України / І. І. Татарин // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – Вип. 2 (2). – 2012. – С. 358–370.

4. Татарин І. І. Поняття і види шкоди, заподіяної злочином / І. І. Татарин // Науково-практичний журнал «Європейські перспективи». – № 3, частина 3. – 2012. – С. 74–81.

5. Татарин І. І. Поняття і види шкоди, заподіяної злочином / І. І. Татарин // Науково-практичний журнал «Європейські перспективи». – № 3, частина 3. – 2012. – С. 74–81.

5. Татарин І. І. Поняття і види шкоди, заподіяної злочином / І. І. Татарин // Науково-практичний журнал «Європейські перспективи». – № 3, частина 3. – 2012. – С. 74–81.

5. Татарин І. І. Поняття і види шкоди, заподіяної злочином / І. І. Татарин // Науково-практичний журнал «Європейські перспективи». – № 3, частина 3. – 2012. – С. 74–81.

Тези доповідей у матеріалах наукових конференцій:

6. Татарин І. І. Поняття фізичної та моральної шкоди, як виду нематеріальної шкоди / І. І. Татарин // Теорія і практика правотворчої та правозастосовної діяльності у контексті сучасних реформаційних процесів : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 29-30 жовтня 2011 року). – у 2-х томах. – Х. : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2011. – Т. 2. – С. 78–80.

7. Татарин І. І. Деякі проблеми цивільного позову у кримінальному процесі України як форма відшкодування шкоди заподіяної злочином / І. І. Татарин // Проблеми правотворчості очима науковців : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 1-2 листопада 2011 року). – у 2-х частинах. – Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», – 2011. – ч. 2. – С. 112–113.

8. Татарин І. І. Поняття матеріальної шкоди заподіяної злочином / І. І. Татарин // Десяті осінні юридичні читання : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницьк, 18-19 листопада 2011 року). – у 4-х частинах. – Хмельницьк : Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2011. – С. 151–153.

9. Татарин І. І. Європейська практика відшкодування шкоди потерпілому, заподіяної злочином із спеціальних фондів / І. І. Татарин // Проблеми становлення та розвитку правової системи України : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 25-26 листопада 2011 року). – Х. : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2011. – С. 189–203.

10. Татарин І. І. Підстави, умови та порядок здійснення кримінально-правової реституції / І. І. Татарин // Міжнародне та вітчизняне законодавство в умовах сучасних реформаційних процесів:

матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 26-27 липня 2012 року). – К. : Центр правових наукових досліджень, – 2012. – С. 97–100.

11. Татарин І. І. Підстави пред'явлення та предмет цивільного позову у кримінальному процесі / І. І. Татарин // Правова система України: Сучасний стан та способи подальшого розвитку : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 28-29 липня 2012 року). – Запоріжжя : Запорізька міська організація «Істина». – 2012. – С. 95–98.

12. Татарин І. І. Підстави заявлення цивільного позову у кримінальному провадженні / І. І. Татарин // матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції Економіко-правові виклики 2014 року (м. Львів, 6 грудня 2013 року) – Львів : Національна академія наукового розвитку, – 2014. – С. 156–159.

13. Татарин І. І. «Поняття розшукові заходи» у Кримінальному процесуальному кодексі України / І. І. Татарин // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (м. Львів, 17 жовтня 2014 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2014. – С. 366–369.

АНОТАЦІЯ

Татарин І.І. Забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, на досудовому розслідуванні. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2016.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню теоретичних та практичних проблем забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, на досудовому розслідуванні.

У роботі проаналізовано законодавство та наукові позиції щодо забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, на досудовому розслідуванні. З'ясовано поняття, суть, правову природу, значення, види шкоди та способи забезпечення її відшкодування потерпілій особі. Досліджено основні законотворчі та правозастосовні проблеми кримінального процесуального забезпечення права потерпілого на забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем.

Розкрито суть гласних та негласних слідчих (розшукових) дій, їх роль у забезпеченні відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, на досудовому розслідуванні суть та форми взаємодії органів досудового розслідування з оперативними підрозділами. Виявлено

недоліки в діяльності оперативних підрозділів, спрямованій на забезпечення відшкодування шкоди, та запропоновано шляхи їх усунення.

Обґрунтовано теоретичні положення і запропоновано викладені практичні рекомендації, спрямовані на вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства, а також практики його застосування в діяльності правоохоронних органів, щодо забезпечення відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди потерпілому.

Ключові слова: потерпіла особа; шкода, заподіяна кримінальним правопорушенням; забезпечення відшкодування шкоди; цивільний позов у кримінальному провадженні; реституція у кримінальному провадженні.

АННОТАЦІЯ

Татарин И.И. Обеспечение возмещения вреда, причиненного уголовным правонарушением, на досудебном расследовании – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов, 2016.

Диссертация посвящена комплексному исследованию теоретических и практических проблем обеспечения возмещения вреда, причиненного уголовным правонарушением на досудебном расследовании. В работе проанализированы законодательство Украины, практика его применения, доктринальные подходы ученых и практиков, касающиеся обеспечения возмещения причиненного уголовным правонарушением вреда потерпевшему на досудебном расследовании.

Первый раздел диссертации посвящен теоретическим основам исследования возмещения вреда, причиненного уголовным правонарушением. Исследованы общие вопросы уголовного процессуального института обеспечения возмещения вреда, причиненного уголовным правонарушением. Охарактеризованы вопросы законодательного закрепления правового статуса потерпевшего от уголовного преступления лица, гарантий реализации им своих прав и законных интересов, в частности права на возмещение причиненного ему вреда в нормах международного, зарубежного и отечественного права.

Второй раздел посвящен характеристике реализации права на возмещение вреда, причиненного уголовным правонарушением, на досудебном расследовании. Исследуются нормы действующего уголовного процессуального, уголовного и гражданского законодательства относительно обеспечения реализации прав потерпевшего на возмещение вреда, причиненного уголовным правонарушением, на досудебном расследовании. Анализируется проблема реализации

уголовно-правовой реституции и добровольного возмещения вреда подозреваемым, а также лицами, которые в силу закона несут за него ответственность за причиненный вред.

В третьем разделе анализируются уголовно-процессуальные способы обеспечения возмещения ущерба потерпевшему, а также недостатки законодательства и правоприменительной практики, при реализации этой задачи. Рассматривается совместная согласованная деятельность следователя и оперативных подразделений, направленная на обеспечение возмещения вреда, причиненного уголовным правонарушением. Осуществлен анализ проблем и недостатков в этой деятельности. Обоснованы предложения и рекомендации, направленные на усовершенствование нормативной регламентации отдельных способов обеспечения возмещения ущерба, а также практики их применения. Определена структура тактических действий (тактических операций) и типовые программы розыска имущества, за счет которого обеспечивается возмещение причиненного вреда, с учетом конкретных следственных ситуаций, описаны элементы комплексного подхода по усовершенствованию организационной и поисково-познавательной деятельности следователя и оперативных подразделений, направленной на обеспечение возмещения (компенсации) причиненного уголовным правонарушением вреда потерпевшим лицам.

Ключевые слова: потерпевший; причиненный уголовным правонарушением вред; обеспечение возмещения вреда; гражданский иск в уголовном производстве; реституция в уголовном производстве.

SUMMARY

Tataryn I.I. Ensuring of compensation for damage caused by a criminal offence at pre-trial inquiry. " – On the rights manuscript.

Dissertation for the scientific degree of Candidate of law (sciences) on specialty 12.00.09 - criminal procedure and criminalistics, forensic examination, operative-investigative activity. - Ivan Franko Lviv National University, Lviv, 2016.

The thesis is devoted to a complex research of theoretical and practical problems of ensuring compensation for the damage caused by a criminal offence at the pretrial inquiry.

The paper analyzes the current legislation and scientific viewpoints as to compensation for the damage ensuring, caused by a criminal offence at the pretrial inquiry. The concept, essence, legal nature, value as well as types of damage and ways of ensuring its compensation to the victim are clarified. The basic law - making

and law enforcement issues of criminal procedural provision of victim's right to compensation for the damage caused by the crime are highlighted.

The author reveals the essence of open and covert investigative procedures, their role in ensuring compensation for the damage caused by criminal offence at the pretrial inquiry as well as the nature and forms of interaction of the preliminary investigative bodies with special operation units. Weaknesses and shortcomings in special operation units activity aimed at compensation for the damage ensuring are pointed out; ways of their overcoming are presented.

Theoretical viewpoints and practical recommendations on improving the current Criminal Procedure legislation and its application in law enforcement practice as to providing damage compensation to the criminal offence victim are substantiated.

Key words: victim; damage caused by a criminal offence (or violation); damage compensation ensuring; civil action in criminal proceedings; restitution in criminal proceedings.

Підписано до друку 9.12.2015 р.

Формат 60x84/16 Обсяг 0,9 авт. арк.

Тираж 100 прим. Папір офсетний.

Друк: ФОП Кундельська В.О.

79037, м. Львів, вул. Студинського, 4.

Виписка з ЄДР серія АА № 543619 від 22.10.2007 р.

Тел.: 096 270 62 87; 050 227 91 39.

e-mail: genaprint@gmail.com